

АРФАГРАФІЯ ЛЕГЕНДЫ МЕРАДЖ* З КІТАБА ХАСЯНЕВІЧА (1832)

Звычайна пад тэрмінам а р ф а г р а ф і я разумеюць агульнапрынятыя, узаконеныя, абавязковыя правілы, якія забяспечваюць перадачу на пісьме адзіных літаратурных нормаў. У дачыненні да беларускіх тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом, у цэлым і кітабаў у прыватнасці гэты тэрмін трэба прымаць з пэўнымі агаворкамі.

У пачатку XIX ст. новая беларуская літаратурная мова яшчэ не склалася, фарміраванне яе толькі пачыналася, таму і ўзаконеных нормаў проста не існа-

* Легенда Мерадж (араб., літаральна азначае 'ступенькі, лесвіца') з Кітаба Хасяневіча апавядае пра два эпізоды начнога падарожжа прарока Мухамеда. Адноўчы, калі Мухамед спаў, яго разбудзіў Джабраіл. Анёл прывёў з сабою незвычайнага каня па імені

было іх і ў якіх-небудзь спецыяльных даведніках для татарскіх кніжнікаў. Ва ўсякім разе такіх помнікаў-кадыфікатараў не знойдзена і пра іх нідзе ў арабскаалфавітных рукапісах асобна не гаворыцца.

Нягледзячы на адсутнасць літаратурнай мовы і прынятых літаратурных нормаў, татарскія кніжнікі тым не менш працягвалі пісьмовую практыку папярэдніх стагоддзяў і стваралі ўсё новыя копіі багатай і разнастайнай арабскаалфавітнай літаратуры. Разам з гэтым капіісты пераносяць і графіка-арфаграфічныя прыёмы, выпрацаваныя ў рамках сваіх школ, з аднаго рукапісу ў другі, з адной эпохі ў другую. У адрозненне ад беларускай кірылічнай пісьмовай практыкі, якая к канцу XVIII ст. была перарвана з-за амаль поўнага выцяснення беларускай мовы польскай, дзейнасць татарскіх кніжнікаў, накіраваная на стварэнне беларускіх тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом, не спынялася ні ў XVIII, ні ў XIX стст. Вось чаму не так ужо і мала збераглося арабскаалфавітнай літаратуры на беларускай мове. Так, на сёння кітабістыка мае ў сваім распараджэнні каля двух дзiesiąткаў арабскаалфавітных рукапісаў XIX ст. розных жанраў, у тым ліку і кітабаў [1, с. 389-390]. Два кітабы – А. Хасяневіча (1832) і М. Міськевіча (1853) – знойдзены ў апошняе дзiesiąцігоддзе, іх вывучэнне толькі пачынаецца [2, с. 8-9].

Пісьмовая практыка так ці іначай закранае найважнейшую прымету літаратурнай мовы – літаратурна-пісьмовыя нормы. Як толькі кніжнік бярэцца за

Бурак, які вазіў папярэдніх да Мухамеда прарокаў. Паведамляе Бурак перанёс Мухамеда ў Іерусалім, дзе ён сустрэў Ібрахіма, Ісу і іншых прарокаў, кіраваў іх малітвай. Потым яму прапанавалі выпіць з аднаго з трох кувалёў – з вадой, віном і малаком. Мухамед выбраў малако, і гэта, як аказалася, быў правільны выбар, цяпер яго суполка, уммет, пойдучь правільнай дарогай. Раніцай Мухамед вярнуўся дамоў.

Гэтае перанясенне па волі Бога ў *Бейт аль-Кэддыс* (літаральна: *Святы Дом*), г. зн. Іерусалім, згадваецца ў 17-й каранічнай суры «Аль-Ісра» («Перанёс ноччу»): «Хвала таму, хто перанёс ноччу Сваіго раба з заападнай мячэці у мячэць найадаленую, каб паказаць яму Нашы адкрыцці...». Абодва тэксты, 17-я сура і легенда, тэкстуальна супадаюць часткова, дапаўняюць адзін аднаго. Аднак арабісты не схільныя лічыць 17-ю суру крыніцай легенды Мерадж. Тэкст легенды храналагічна ўзнік раней (гл.: Демідчык В.П. Памятнікі беларускай літаратуры, пісанной арабскім пісьмом, і легенда о ночном вознесении Мухаммада // *Проблемы арабской культуры / Памяти академика И.Ю. Крачковского*. – М.: Наука, 1987. – С. 247).

У Кітабе Хасяневіча падаецца і другі эпізод знаходжання Мухамеда ў Іерусаліме, але пра яго ў Каране не гаворыцца. Пасля таго, як Мухамед памаліўся з прарокамі, да яго спусцілася лесвіца незвычайнай прыгажосці, аздобленая золатам і дарагімі камянямі, па якой ён у суправаджэнні Джабраіла ўзнісся на сем нябёсаў. Падымаючыся з неба на неба, ён зноў сустракаў прарокаў Адама, Ісу, Іусуфа, Ідрыса, Харуна, Мусу, Ібрахіма. Мухамеду паказалі пекла, і ён бачыў страшныя пакуты грэшнікаў. Потым ён наведаў рай, дзе назіраў за асалодай і раскошай веруючых, бачыў райскіх паннаў. Затым з Мухамедам гаварыў Бог, Мухамед бачыў толькі аблічча Яго, бо свецкія вочы не могуць бачыць Бога. Потым Джабраіл вярнуў Мухамеда на зямлю, дзе на прывязі стаяў аль-Бурак, які і перанёс яго ў Мекку.

Гэтая фантастычная і, здавалася б, неверагодная гісторыя мае некаторыя зусім рэалістычныя пацвярджэнні (гл.: Пиотровский М.Б. Коранические сказания. – М.: Наука, 1991. – С. 163 і наст.). Цікава, аднак, тое, што легенда, якая як літаратурны твор аказала ўплыў на мусульманскую містыку, буйнейшыя ўсходнія літаратурныя творы (гл.: Демідчык В.П., с. 251) і, магчыма, на станаўленне сюжэта «Боскай камедыі» Дантэ (гл.: Пиотровский М.Б., с. 163), была перакладзена на многія іншыя мовы, у прыватнасці цюркскія, а таксама – гучыць амаль парадаксальна – на беларускую.

Паводле традыцыйных поглядаў, перанясенне з Меккі ў Іерусалім лічыцца чудам, хаця ў іншых месцах прарок цуды адмаўляе. Відаць, Мухамед хацеў расказаць пра сон. Але мусульманская традыцыя ўсё роўна аб'ядноўвае гэтыя два эпізоды (гл.: Коран // *Перевод и комментарии И.Ю. Крачковского*. – 2-е изд. – М.: Наука, 1990. – С. 569).

ручку, літаратурная норма тут жа заяўляе пра сябе – у большай ці меншай ступені. Таму нават пры свядомай арыентацыі татарскіх кніжнікаў на «мясцовыя асацыяцыі» і адлюстраванне іх на аснове фанетычнага правапісу арыентацыя на літаратурна-пісьмовыя нормы была. І гэта дазваляе гаварыць пра арфаграфію арабскаалфавітных рукапісаў увогуле і кітабаў у прыватнасці як пра сістэму.

Даследчык арабскаалфавітных рукапісаў XVII – XIX стст. А.К. Антановіч вылучае арфаграфію ў якасці менавіта сістэмы, але адзначае пры гэтым розную ступень паслядоўнасці і розны ўзровень адлюстравання нормаў [1, с. 70, 82]. Кітаб Хасяневіча ў гэтым сэнсе можа быць ацэнены як помнік з непаслядоўнай, часам няўстойлівай арфаграфіяй. З аднаго боку, ён капіруе ўжо неаднаразова спісаныя копіі, пра што перапісчык і паведамляе перад некаторымі творамі, пераносіць пры гэтым дыялектныя наспаенні папярэдніх эпох, пры гэтым не выключана, што і сам А.Хасяневіч мог «прапусціць» у тэкст пэўную колькасць мясцовых рыс. З другога боку, выразна прасочваецца імкненне да аднастайнасці ў перадачы многіх фанетычных моўных з’яў, лексічных і граматычных формаў, відавочна, пад уплывам крыніц і сваёй пісьмовай практыкі. Але гэта ўсё – арфаграфічныя факты, якія нават пры самай непаслядоўнай іх фіксацыі ўжо самі па сабе ўяўляюць філалагічную каштоўнасць, незалежна ад таго, «якімі правіламі ўжывання яны прадывітаваны і ў якой ступені яны наогул адпавядаюць тым ці іншым правілам» [3, с. 463]. Асобныя напісанні тлумачацца ўплывам літаратурных пісьмовых крыніц славянскага кірылічнага паходжання. Выкарыстанне паланізмаў, якія таксама маюць адпаведнае правапіснае адлюстраванне, магчыма, звязана не столькі з уплывам лацінскаалфавітных крыніц, хаця і гэтага адмаўляць нельга, колькі з адлюстраваннем той моўнай сітуацыі, якая складалася на Беларусі ў пачатку XIX ст., а магчыма, і ў другой палове XVIII ст., улічваючы кампільцацыйны характар кітабаў.

Напісанні, заснаваныя на фанетычным правапісе, складаюць усё ж некалькі большую колькасць у параўнанні з фанематычным. Найбольш паслядоўным (выключэнні маюць сваю прычыну, пра што – ніжэй) з’яўляецца перадача ў на месцы *-ль* у былых нескланяльных дзеепрыметніках: *стварыў, вышаў, хадзіў, ішоў, разумеў, настаў, веіеў, прасіў, чыніў, глануў, клікаў* [4].

Асноўнай правапіснай нормай з’яўляецца напісанне ў на месцы ўсходнеславянскага *-ьл-*: *поўна, поўны*. Паслядоўна пішацца *й* у пачатку займеннікавых форм *йон, йім, йего, йему*, а таксама – у сярэдзіне: *свайім, свайой, твайім*. Увогуле на месцы славянскіх ётаваных літар на пачатку слова і ў пазіцыі пасля галоснага заўсёды знаходзіцца спалучэнне «й + галосны»: *йаўна, ведайеш, веіеў, стайіш*. Гэтая норма ў словах беларускага паходжання не мае выключэння. Не пішацца *й* перад словамі *іме, ішоў, іншы*, што з’яўляецца адлюстраваннем арфаэпічнай нормы.

Перадача *й* у словах польскага паходжання характарызуецца непаслядоўнасцю. Так, слова *векоісты* сустракаецца і з *й* і без яго. Не пішацца *й* у пачатку слоў арабскага паходжання: *іман, імам*. Такое напісанне рэгламентуецца выключна мовай-крыніцай – арабскай. Можна думаць, што паслядоўнае напісанне *і*, а не *йі* адлюстроўвала і арфаэпічную норму, уласціваю вуснай мове татарскага насельніцтва.

Непаслядоўна ў легендзе перадаецца ў на месцы ўсходнеславянскіх спалучэнняў *вь* і *вь*, яўную перавагу маюць напісанні з у доўгім: *эдзене узлажыў, скоро узлажыў; паберу у йіх; укідай у пекла; скоро у серэдзіну глануў; астанесе у пекле; з канца у канец; а у небе; рэдкія напісанні з ў: і ў серэдзіні; а ўсём*.

Патлумачыць гэта можна выключна ўплывам крыніцы: у папярэднім тэксце легенды кніжнік не перадаваў ў або перадаваў праз тыя самыя сродкі, што і у. Але ў арабскай графіцы для абазначэння губна-губнога [ў] ёсць добра прыстасаваная літара *ваў* (و), і татарскія кніжнікі ёю свядома карысталіся, калі перадавалі ў з -ль. Аднак у гэтым выпадку літару *ваў* (و) А. Хасяневіч не выкарыстоўвае. У сувязі з гэтым выкажам наступную гіпотэзу.

Не выклікае сумнення, што легенда спісвалася з тэксту XVIII ст., пра што сведчаць *графічныя* спосабы выкарыстання арабскіх літар. Вядома, напрыклад, што менавіта ў XVIII ст. галосны [о] абазначаўся так, як і [у] – *вавам* і *даммай*. Іх размежаванне было справай чытача, зрэшты, як і перапісчыка. Размяжоўвацца о і у на пісьме сталі ў XIX ст., першая літара пачала паслядоўна перадавацца праз *ваў* і *фатху*, другая, як і раней, у XVIII ст., абазначалася праз *ваў*, і *дамму*. Але кніжнікі, спісваючы тэксты з крыніц XVIII і ранейшых стагоддзяў, памыляліся і пад уплывам кансерватыўнай графічнай нормы рабілі апіскі – абазначалі [о] як [у], г. зн. праз *ваў* і *дамму*. Такіх апісак у легендзе Мерадж у выкананні А. Хасяневіча нямала: *полк* і *пулк*, *той* і *туй*, *муй* (г.зн. мой), *гулас* (голас), *курмиць* (корміць), *барзу* (барзо), *бу* (бо), *здалу* (здола), *ту* (то) і пад.

У тэксце легенды часта сустракаецца прыметная літара XVII – XVIII стст. *дад* (ض) для абазначэння [з], хаця, як вядома, у XIX ст. кніжнікі для перадачы гэтага гука аддавалі перавагу літары *за* (ظ).

Гэта прынцыпова важныя моманты, таму што крыніца XVIII ст. сама магла быць копіяй з ранейшых рукапісаў, у якія пранікла і атрымала шырокую фіксацыю графіка-арфаграфічная норма беларускага кірылічнага пісьменства перадачы ў праз у. З-за адсутнасці спецыяльнай літары гук [ў] перадаваўся кірылічнымі літарамі *у*, *оу*, (*у'*) [5, с. 99]. Менавіта ў гэты час і робяцца першыя пераклады з усходняй літаратуры на беларускую мову [1, с. 11]. Вось гэтую графіка-арфаграфічную норму і перанеслі ў кнігі першыя перакладчыкі арабскаалфавітнай літаратуры, а наступныя перапісчыкі яшчэ доўга яе капіравалі. Тое, што татарскія кніжнікі ведалі і пастаянна цікавіліся беларускімі пісьмовымі крыніцамі, у тым ліку канфесійнага характару, пераканаўча даказвае М.У. Тарэлка, які на прыкладзе паўкітаба XVIII ст. прасачыў выкарыстанне мусульманскімі аўтарамі цытат з Бібліі (1572) С. Буднага ў міжканфесійнай палеміцы [6]. І толькі арыентацыя кніжнікаў на мясцовыя гаворкі выпраўляла гэтую графічную норму фанетычным напісаннем. Гэтым і тлумачыцца такі разнабой у перадачы ў з *в'*, *в'* нават у адным тэксце.

Паводле фанетычнага прынцыпу ў большасці выпадкаў перадаецца прыназоўнік-прыстаўка з (*с*), *із* (*іс*). У пазіцыі перад цвёрдым звонкім пішацца з (*із*), перад мяккім звонкім – з (*із*), *зь* (*ізь*), перад глухім зычным – с (*іс*): з *дому*, з *дарагога*, з *варот*, з *боскім*, з *нутра*, *здыму*, *зь небем*, *зь нях*, *зь нім*, *зь левага*, *зьверху*, *із йаханту*, *із агну*, *із левага*, *із моцы*, *із фіжмай*, *із Джэбра'ілам*, *ізь землоу*, *с табой*, *с канца*, *с куфлем*, *с перлаў*, *с-пад таго*, *с патылицы*, *с павагай*, *с пакоу*, *іс кан[я]*, *іс праваго*, *іступець*, *раскажэ*, *растопиць*, *раскашы* (*раскошы*).

Асіміляцыйная мяккасць, атрыманая зычнымі з', с' ад наступных зычных, перадаецца з рэдкімі адхіленнямі. Увогуле ў арабскім пісьме для перадачы гэтай фанетычнай з'явы знайшліся асобныя літары *сін* (س), *са* (ث) і *заль* (ذ), *зайн* (ز): *йезьдзіць*, *байазьнікаў*, *расьце*, *сьлёз*, *йесьць*, *зьменили*, *асьвечайце*, *сьвеча*, *зь йего*.

Паводле фанетычнага прынцыпу перадаюцца словы *кожни*, *боскі*, *шэснаццаць*, *милосьнік*, *шчасьліви* з дыярэзай у групах -*ждьн-*, -*жьск-*, -*сьтн-*, -*сьтл-*, і гэта ўвогуле асноўная норма.

Аднастайна пішуцца займеннікі *хто*, *ніхто*, *што*.

Ёсць невялікая колькасць слоў, у якіх на пісьме зафіксавана прыпадабненне звонкага да глухога ў сярэдзіне і на канцы слова: *блиска, рыск* (араб. *рызк*), *унис, дожч*, прыпадабненне глухіх да звонкіх: *лиджба, прозьба*, прыпадабненне шыпячага да свісцячага: *астанесьсе*, сцяжэнне аднолькавых зычных: *усядзе* (з *усядзе*), *усядаў* (з *усядаў*), прыпадабненне свісцячага да шыпячага: *іж жалеза*, прыпадабненне шыпячага да свісцячага: *астанесе* (з *астанешсе* і наступным сцяжэннем *шс – сс – с*), прыпадабненне звонкага да глухога: *ачын[ю]* і наступным сцяжэннем *дч – чч – ч*.

Правапіс прыстаўнога *в* у легендзе непазасядаўны: побач з формамі *вужоў, вужы, вушы* сустракаюцца *очы, науки, да уш, окна, заочне, олава, озму*. Гэта можна патлумачыць толькі тым, што тэкст перапісваўся на тэрыторыі з гаворкамі, дзе прыстаўны *в* абавязковы, і з гаворкамі, дзе прыстаўны *в* адсутнічае.

Напісанні, заснаваныя на *ф а н е м а т ы ч н ы м* прынцыпе, таксама ўласцівыя тэксту легенды, хаця і ў не такой меры. Пры панаванні жывой народна-дыялектнай стыхіі усё ж выразна прасочваецца імкненне да аднастайнага адлюстравання марфалагічных формаў. Так, паводле гэтага падыходу пішуцца прыназоўнікі-прыстаўкі на *д* у пазіцыі перад звонкімі і перад глухімі: *пад небам, пад тым, пад тымі, пад землу, пад неба, прэд йім, перэд нами, ад стварэне, адчыни, адчыніў, перэд себе, прэд мене, назад ад пекла, адкланеўсе, ад пекелнага агну; ад цебе, ад кажнаго, адпусьці, перэд сьбахем, адпушчэні*.

Часціцы *б, ж, аж*, прыназоўнік аб пішуцца, як правіла, нязменна: *штоб былі, калі б палец указала; аж прыйшоў; аж пад землу; аж пад неба; аб крыло*.

Часткова прыназоўнікі-прыстаўкі на *з* атрымліваюць таксама арфаграфічнае афармленне паводле фанематычнага прынцыпу, але такіх выпадкаў менш, чым заснаваных на фанетычным: *разшыру, разсудку, разказане, ізціснуць, разкрыіе, із сьветласьці, ізсеўшы, з чырвонага, із сего, із селевату, із сярэдзіны*.

Паводле фанематычнага прынцыпу пішацца пераважная большасць слоў са звонкімі на канцы і ў сярэдзіне: *раз прыйшоў; раз крыліа ударыў; замест сьлёз кроў ідзе; блуд чынушчы; гад; выклад; скарб; семдзсят сот год каждойо крыло; униз; не будзь такім, прэндка; разсудку*. Выключэнні складаюць напісанні тыпу *назат, натто*. Захоўваецца напісанне шыпячага зычнага перад свісцячым у слове *уцішсе*.

У сувязі з гэтым трэба асобна спыніцца на правапісе слоў усходняга паходжання, такіх, як *рызк* – араб. 'сродкі на існаванне, харч; доля, лёс; маёмасць, хатні скарб', *хабیب* араб. 'прыяцель, любімец', *абід* – араб. 'нявольнік', *кітаб* – араб. 'кніга', *хадждж* – араб. 'мусульманскае паломніцтва ў Мекку', *Мерадж* – араб. 'узнесенне Мухамеда на неба па лесвіцы, а таксама начное падарожжа ў Іерусалім на крылатым кані па імені Бурак' і пад. У пазіцыі перад глухімі канцавыя звонкія зычныя перадаюцца на пісьме без парушэння нормы. У гэтым выпадку адлюстроўваюцца напісанні мовы-крыніцы, таму што ў арабскай мове звонкія зычныя на канцы слоў не аглушаюцца, паколькі ў ёй увогуле адсутнічае апазіцыя звонкі – глухі. Слова *рызк* у легендзе адзін раз сустракаецца ў напісанні *рыск*, з фіксацыяй рэгрэсіўнай асіміляцыі па глухасці. Здарылася гэта па той прычыне, што слова *рызк* трапіла пад уплыў сістэмных адносін на фанетычным узроўні.

Асноўнай арфаграфічнай нормай з'яўляецца перадача ў прыметніках мяккага [с'] у суфіксе *-ськ-*: *райськііе, кяфирські, кяфирськііе, мусюлманськііе, конські*. Радзей на месцы мяккага [с'] пішацца арабская літара *сад* (ص), якой абазначаецца цвёрды [с]: *кяфирскі*. Магчыма, у дадзеных выпадках праяўляецца фанетычнае напісанне, таму што ў шэрагу гаворак, напрыклад усходне-паўночнай часткі Віцебшчыны, свісцячыя [с], [з] у пазіцыі перад мяккімі заднеязычнымі памякчаюцца. Аднак хутчэй за ўсё гэта правапісная марфалагічная норма,

таму што пераважае яна не толькі ў аналізуемым тэксце, а скрозь у Кітабе, прычым у такіх тэкстах, якія да гаворак з адзначанай асаблівасцю не адносяцца.

З'яўляецца асноўнай арфаграфічнай нормай напісанне мяккага [т'] у слове *тісеча*. Такая арфаграфічная норма сустракаецца і ў вядомых даследчыкам кітабах. А.К. Антановіч асцярожна мяркуе, што тут графічнымі сродкамі – арабскай літарай *ﺕ* [т'] – перадаецца дыялектная асаблівасць, звязаная «з мяккім ці паўмяккім вымаўленнем [т]» [1, с. 254]. Радзей у слове *тысеча* пішацца літара *ﺕ*, якой абазначаецца цвёрды [т].

На арфаграфію легенды аказала ўплыў кірылічная пісьменнасць, у тым ліку і кніжнаславянскага характару. Але гэты факты, сумежныя з лексічнымі літаратурна-пісьмовымі нормамаі, уласцівымі рэлігійным царкоўнаславянскім творам. Толькі гэтым можна патлумачыць пранікненне ў мову легенды слоў з царкоўнаславянскімі афіксамаі *-цель*, *-ушч*: *стварыцел[ь]*, *прыіацел[ь]*, *блуд чынушчы[х]* *лудзей*, *вада жывушчай[а]*, *учынушчы сьнегагну* [*учынушчы сьнегагну*]. Апошні прыклад увогуле цікавы тым, што з царкоўнаславянствам спалучаецца складанае слова-наватвор *снегагну*. Тое, што гэты складанае слова, ніякага сумнення няма. Яно ўжываецца ў эпизодзе, калі Мухамед наведвае нябёсы і бачыць анёла Адзінства гарачыні і холаду: *там жэ видзеў: адзін ангел барзо дзіўні. З моцы свайей стварыў йего Пан Бог, палавица із сего [снегу], палавица із агну... ні сьнег агну помачы не згасіць, ані агон сьнегу не растопіць, збадва так у стайану йест. ...Муви: «Ай, тэварыш, учынушчы сьнегагну, ласку учыни над умметем».* З апісання вынікае, што агонь і снег – два кампаненты аднаго цэлага. Падкрэсліваецца гэты, як відаць, не толькі праз сцвярджанне, але і праз марфалагічную форму.

Згодна з арфаграфічнымі правіламаі лацінскаалфавітнага пісьменства перадаюцца некаторыя фанетычныя з'явы польскай мовы. Да іх належаць: абазначэнне прыназоўніка в арабскай літарай *واو* (و) перад звонкім: *милосьць в нутрах*; перадача выбухнога [г'] асобнай арабскай літарай *гайн* (ع): *белоглова* 'замужняя жанчына', *із шмарагду* 'з ізумруда', абазначэнне цвёрдага [д] у словах *йедыны*, *йедыноства* літарай *даль* (د). Пад уплывам, відаць, лацінскаалфавітных крыніц словы *векоісты*, *он* пішуцца без *й*, хаця гэты нават і не асноўныя нормы. Часцей гэтыя словы запісваюцца з *й*: *векойісты*, *йон*, адлюстроўваючы беларускую арфаграфічную норму. Насавыя галосныя перадаюцца спалучэннем графічных знакаў, а не асобнай літарай: *вентпиць* 'сумнявацца', *харонгва* 'царкоўны сцяг', у тэксце легенды: 'палотнішча, на якім запісаны асноўныя догматы ісламу'.

Увогуле надзейней гаварыць пра адлюстраванне тых ці іншых з'яў польскамоўнага паходжання. Паколькі прамой крыніцы на польскай мове не існавала, то пранікненне ў мову легенды польскамоўных элементаў можна патлумачыць толькі ўплывам вуснай мовы. Да ліку іншых паланізмаў належаць: *скаржылисе*, *тылько*, *зблякласе* 'спалохалася', *палецайу* 'давяраю, даручаю', *клямливи* 'хлуслівы', *веле* 'шмат', *крулем*, *ноцнийе*, *размавіта* (*размаіта*) 'разнастайна', *запон* 'перашкода', *хелаліа* (*халапіа*) 'халопы, рабы', *слонца*, *жадней* 'ніякай', *заушэ* 'заўсёды'. У мове арабскаалфавітнага рукапісу яны запісваюцца згодна з правапіснымі нормамаі беларускай мовы. Так, напрыклад, у словах *клямливи*, *векоісты* адсутнічае *й* у канчатку, у словах *палецайу*, *йедыноства* адлюстравалася аканне, слова *тэмпараваў* 'утаймоўваў, уцішваў' запісана з *ў*, а не з *л* і пад.

Пад уплывам польскай арфаграфіі пішацца дзеяслоў гаварэння *мувил*. Гэта асноўная норма. Зрэдку пішацца беларусізаванае *мовил*.

Такім чынам, у мове легенды арфаграфія грунтуецца на двух вядучых прыцыпах – фанетычным і фанематычным. Пры гэтым першы ахоплівае ўсё ж больш выпадкаў напісання, хаця не ўсе яны характарызуюцца ўстойлівасцю. Напісанні,

заснавання на фанематычным прынцыпе, больш устойлівыя, але яны ахопліваюць меншую колькасць выпадкаў. На арфаграфію запазычаных слоў з усходніх моў, і ў першую чаргу – з арабскай, уплываў правапіс мовы-крыніцы. Уздзеянне з боку кірылічных пісьмовых крыніц прасочваецца як у арфаграфіі асобных марфалагічных формаў, так і на лексічным узроўні. Запазычанні з польскай мовы ў асобных выпадках афармляюцца згодна з польскім правапісам, але пераважная большасць паланізмаў у мове рукапісу атрымала беларускае арфаграфічнае афармленне, якое адлюстроўвала фанетычны падыход. Несумненна, аднак, тое, што зварот кніжнікаў да народна-дыялектнай мовы і абумовіў перавагу фанетычнага прынцыпу.

Усходнія словы

Імам – *араб.* кіраўнік мусульманскага прыходу.

Іман – *араб.* вера.

Кяфирскі – ад *араб.* кафір 'няверны, няўдзячны; бязбожнік'.

Сэбах [сабах] – *араб.* раніца; ранішняя малітва.

Сэлеват [салават] – *араб.* малітвы.

Уммет – *араб.* мусульманская суполка прарока Мухамеда.

ЛІТАРАТУРА

1. **Антонович А.К.** Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система. – Вильнюс, 1968. – 418 с.
2. Рукапісныя і друкаваныя кнігі беларускіх татар: Каталог выставы / Да 600-годдзя татарскага асадніцтва на Беларусі. Укладальнікі: Л. Доўнар, Т. Самайлюк, Т. Дзем'яновіч. – Мн., 1997. – 52 с.
3. **Винокур Г.О.** Избранные труды по русскому языку. – М., 1959. – 492 с.
4. У публікацыі прымяняецца транслітарацыя з элементамі фанетычнай транскрыпцыі: літара *u* можа быць расчытана, як [i] або [ы], у залежнасці ад значэння слова; *a* – як [я] ці [а]; *e* – як [е] ці [а]. Падрабязней пра гэта гл.: Несцяровіч В.І. Транслітарацыя беларускіх тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта. – 2003. – № 3(25). – С. 63-69.
5. **Булыка А.М.** Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы. – Мн.: Навука і тэхніка, 1970. – 176 с.
6. **Тарэлка М.У.** Структура арабаграфічнага тэксту на польскай мове (на матэрыяле рэлігійна-палемічных твораў з рукапісу Р 97 Цэнтральнай навуковай бібліятэкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі) // Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. – Мн., 2004. – 16 с.

SUMMARY

Based on the spelling data from the legend "Meradge from Kitab" by Xasyanevich (1832) the conclusion about the preference of phonetic principle to phonemic one is drawn, the spelling of the given text being influenced by Arabic, Cyrillic and Latin written sources.